

ТРУДОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ СЕЛА В НОВИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Газуда Л.М.

Трансформаційні перетворення на селі, які до деякої міри є суперечливими і затяжними, спричинили глибоку диференціацію між сферою прикладання праці і наявним трудовим потенціалом, викристалізували особливості на ринку праці, де за короткий час повністю змінилася ситуація: від хронічної нестачі робочої сили до її надлишку, що спричиняє відкрите та приховане безробіття.

Складні умови сьогодення в Україні віддзеркалюють значимість демографічних умов формування трудового потенціалу. Крім того, демографічні чинники є найважливішими у справі розвитку сільського господарства, його територіальної організації і розміщення, оскільки виробництво пов'язане насамперед з використанням працездатного населення. Нині, внаслідок різних об'єктивних і суб'єктивних факторів, форм порушень репродуктивного процесу в державі, відбулося значне послаблення генофонду, що має далекосяжні демографічні і соціально-економічні наслідки, особливо для села.

Абсолютна чисельність сільського населення України за 1970-1999 роки зменшилася на 5,3

млн.чол., або на 24,8%. Питома вага його в загальній кількості населення скоротилася на 13,3 пунктів і становила в 1999 р. 32,1% проти 45,4 в 1970 р. Проте, як показує аналіз, тенденція зменшення сільського населення призупинилася. Якщо за попереднє десятиріччя (1981-1991 рр.) чисельність сільського населення зменшилася на 1,9 млн.чол. або на 10,2%, а його частка – на 12,3 процентного пункту, то за роки незалежності кількість сільського населення майже стабілізувалася, і становила в 1999 році 16,1 млн.чол. або 32,1 відсотки до всього населення [3, с.327].

Проте, слід відзначити, що лише за останні два роки (1997-1999 рр.) чисельність постійного сільського населення України зменшилося на 283,5 тис.чол., або на 1,7%. Це зменшення відбулося головним чином (на 48,9%) внаслідок скорочення чисельності осіб допрацездатного віку, на 17,8% - працездатних чоловіків і жінок і на 33,3% - через зменшення кількості пенсіонерів.

Певні зрушення намітилися і в структурі сільського населення України. Природна основа відтворення селянства – діти і підлітки знаходиться в межах

22-23% загальної кількості мешканців села. За 1997-1999 рр. частка їх скоротилась на 0,5 процентного пункту. Водночас серед сільського населення кожний третій – пенсіонер. Незважаючи на те, що кількість їх за 1997-1999 рр. скоротилась на 94,3 тис., або на 2%, частка їх у загальній чисельності сільського населення залишилася незмінною, тобто процес старіння сільського населення України набув стабільного характеру [1, с. 43-44].

Проведені дослідження [2, с.105] показують, що загальна чисельність сільського населення, його структурно-динамічний склад, поряд з іншими чинниками, які проявляються в умовах аграрної, та особливо земельної реформ, стають визначальними в подальшому розвитку та розміщенню сільськогосподарського виробництва, в формуванні сільгоспідприємств різних форм власності та форм господарювання.

Якщо аналізувати демографічну ситуацію в регіональному зрізі, то тут виявляються певні відмінності і негативні сторони. В цілому рівень відтворення населення Закарпатської області, який встановився в 1960-1990 рр., був прогресивним. Проте подальше зниження народжуваності та зростання смертності призвело в 1992-1999 рр. до негативних наслідків, зокрема до різкого зниження природного приросту населення. В області в 1999 році мав місце природний приріст 1,4 тис. чоловік, що є позитивним при тих обставинах, що, починаючи з 1996 року, по Україні відбувається його скорочення. Разом з тим порівняно з 1996 роком природний приріст населення області в 1999 році зменшився на 788 чоловік, а з 1989 року – у 6,9 рази. В 1999 році в Закарпатській області природний приріст населення зазнав скорочення: (- 464) осіб.

Погіршилася демографічна ситуація в сільській місцевості. Незважаючи на ще значний, порівняно з міським поселенням, природний приріст (1,9 чоловік на 1000 жителів проти 0,7), щорічно збільшується кількість сільських населених пунктів де він відсутній, або ще гірше кількість померлих перевищує кількість народжених. В 1997 році на території 117 або 39,7 відсотка сільських Рад області кількість померлих перевищувала кількість народжених, проти 55 або 20,4 відсотка в 1991 році. В області 40 або 6,9 відсотка сіл мають чисельність населення меншу за 200 чоловік [4, с.36].

Характерною економічною ознакою вікової структури є показник “навантаження” працездатного населення непрацездатним. У 1998 році на 1000 чоловік працездатного віку в цілому в області припадало 745 непрацездатних, в міських поселеннях відповідно – 613, сільській місцевості – 821. Порівняльний аналіз вікової структури міського і сільського населення показує, що частка працездатного населення серед сільських жителів менша, ніж серед міських. Для міських поселень характерна висока частка працездатного населення – 61,1 відсотка проти 54,9 у сільській місцевості та менша пенсійного віку – 15,4 і 18,8 відсотка. Це обумовлено багатьма причинами, у тому числі і внутрішньообласною міграцією, оскільки серед мігруючих переважають

особи працездатного віку.

Якщо врахувати, що частка селян пенсійного віку постійно збільшується, то можна констатувати, що село старіє. Збільшення частки людей старших вікових груп на селі є визначальним структурним фактором, який впливає на зниження загального коефіцієнта народжуваності та підвищення загального коефіцієнта смертності, уповільнюючи природний приріст населення. Як результат, виникають серйозні проблеми щодо соціального забезпечення селян похилого віку.

Якщо розглядати основні тенденції, що формуються у сфері зайнятості трудових ресурсів села, то вони відбивають реальні зміни в реформуванні сільської економіки.

Як свідчить статистичний аналіз показників соціологічного опитування (1998 р.) сільських мешканців України [5, с.25-27], більшість зайнятої його частини (52%) працює на сільськогосподарських підприємствах колективних форм власності, кожний п'ятий сільський трудівник (22%) працює на бюджетному підприємстві. В першу чергу, це органи освіти, охорони здоров'я, управління, зв'язку. 16% зайнятого населення працюють на підприємствах муніципальної і державної форм власності, 6% зайнятого сільського населення працюють у приватних фірмах та акціонерних компаніях несільськогосподарського профілю і за наймом у приватних осіб.

Щодо розподілу зайнятості сільського населення України по різних галузях народного господарства, то найбільша кількість – 58% працює безпосередньо в сільському господарстві, 17% в галузях освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, культури, 11% в промисловості, будівництві, транспорті та зв'язку, 8% в торгівлі, громадському харчуванні та закладах побутового обслуговування.

В сільському господарстві України, внаслідок аграрної та земельної реформ сталися значні структурні зрушення. В результаті формування нових господарських структур та нових форм господарювання на селі, створення приватних підприємств, переміщення прикладання праці в індивідуальний сектор аграрного виробництва, різко зменшилася зайнятість трудових ресурсів в сільгоспідприємствах суспільного сектора. Особливо це стосується Закарпатської та Івано-Франківської областей, де кількість зайнятих у виробництві в колективних сільськогосподарських підприємствах за період з 1990 по 1997 роки зменшилася відповідно в 3,2 та 2,5 рази, а питома частка зайнятості в суспільному аграрному виробництві названих областей в 1997 році становила лише 31,0 та 39,8% від всіх наявних трудових ресурсів.

В суспільних аграрних господарствах Львівської і Чернівецької областей зменшення зайнятості становить в 1,8 рази, а питома частка відповідно 55,1 та 55,7%.

Отже, як свідчать матеріали дослідження, внаслідок розвитку нових форм господарювання та форм власності, становлення економічної свободи селянина у виборі форм зайнятості, формуються нові підходи і принципи структури зайнятості сільського працездатного населення, йде перерозподіл трудових ресурсів між містом і селом, змінюється характер прикладання праці стосовно формування ринкових відносин в аграрному секторі країни.

Проте, зокрема свідчать і дані таблиці.

Таблиця. Зайнятість населення в областях Карпатського регіону у селянському (фермерському) та особистому підсобному господарствах та їх питома вага у загальній зайнятості в сільському господарстві станом на 1.01.1998 р. (тис. чол.) [1, с. 83]

Області	Кількість зайнятих у сільському господарстві, всього	Зайняті у селянських (фермерських) господарствах	Зайняті в особистому підсобному господарстві	Питома вага зайнятих у приватному* секторі до загальної кількості зайнятих, %
Всього по Україні	4902,9	74,6	2025,1	42,8
В т. ч. Закарпатська	199,3	3,3	162,3	83,1
Івано-Франківська	166,4	1,9	113,2	69,2
Львівська	275,8	3,9	186,3	69,0
Чернівецька	135,4	1,7	80,5	60,7

* Зайняті у селянському (фермерському) та особистому підсобному господарствах

Як видно з таблиці, питома вага зайнятого сільського населення у приватному секторі є найвищою по Україні в Закарпатській області (83,1%), а також в областях західного регіону.

Певні відмінності характерні в погалузевій структурі зайнятості населення Закарпатської області [6, с.8]. Так, станом на 1 січня 1998 року із числа зайнятих 570,1 тис. чоловік у галузях сільського і лісового господарства зайнято 204,1 тис., або 35,8%, в галузях промисловості, будівництва, транспорту і зв'язку – 142,6 тис. чоловік, або 25,0%, в галузях торгівлі, громадського харчування та побутового обслуговування населення – 46,3 тис. чоловік, або 8,1, в галузях освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення та культури – 86 тис. чоловік, або 15,1%, в інших сферах економічної діяльності – 58,8 тис. чоловік, або 10,3%. Характеристика структури зайнятості населення області подана в цілому. Це викликано тим, що відповідних соціологічних опитувань серед сільських мешканців в області в останні роки не проводилося. По-друге, значна кількість сільського населення, в міру незначних відстаней до міських поселень, в умовах маятникової міграції, трудиться в різних галузях міст і районних центрів, та селищах міського типу.

В цілому в державі, за аналізований період (1990-1999 рр.), із зменшенням загальної кількості сільського населення зменшилася і кількість працездатного населення на селі. З врахуванням погіршення матеріально-технічного забезпечення сільського господарства, різкого зменшення за останні роки поставок селу техніки і засобів механізації, зниження кількості працездатних є негативним явищем.

Крім того, на раціональне використання трудових ресурсів села, безпосередній вплив мають ряд інших негативних факторів. Серед них:

- незавершеність аграрної реформи в державі, і зокрема земельної, відсутність приватної власності на землю;
- недосконала політика реформування колективних господарств, яка призвела до уповільнення процесів економічного реформування на селі, не сприяла вирішенню проблем зайнятості працездатного населення;
- зниження рівня спеціалізації та концентрації сільськогосподарського виробництва, в зв'язку з поспішним реформуванням і розукрупненням великих господарств, особливо тваринницьких комплексів та машинно-тракторних парків. При цьому порушена структура зайнятості населення, його територіальне розміщення;
- зменшення об'ємів виробництва продукції продовольства, згорання виробництва трудомістких видів продукції землеробства і тваринництва;
- низька заробітна плата в аграрному секторі, затримки з її виплатою;
- незабезпечення трудової мотивації та відсутності стимулювання праці, в сільгоспідприємствах суспільного сектора;
- непрестижність аграрної праці, унеможливлення реалізувати свій людський потенціал, набути професію, особливо для молоді, що проживає на селі;
- переміщення і зайнятість трудових ресурсів у приватному секторі аграрного виробництва (селянські) фермерські господарства, особисті підсобні і домашні господарства, орендно-приватні сільгоспідприємства, індивідуальний аграрний бізнес і т.д.);
- зниження або й повна відсутність соціального захисту працівника зі сторони колективних і державних сільгоспідприємств.

Крім згаданих факторів, особливо зайнятості сільської молоді не сприяють наступні негативні наслідки, викликані аграрними перетвореннями:

- обмеженість вибору прийнятної сфери прикладання праці;
- небачення перспективи розвитку сільгоспідприємств суспільного сектора;
- припинення підготовки із числа молоді спеціалістів за рахунок господарств;
- незадовільна робота закладів культури і побутового обслуговування на селі, а здебільшого їх закриття;
- невдоволеність відсутністю соціально-побутових умов проживання на селі (слабка забезпеченість асфальтними дорогами, централізованим постачанням водою, газом і т.д.).

В умовах трансформації аграрної економіки, переходу до ринкових відносин, йде структуризація сільськогосподарського виробництва, утвердження нових форм власності та форм господарювання на селі. Цей процес супроводжується великим скороченням масштабів сільськогосподарського виробництва, особливо виробництва трудомістких видів продукції. Все це спричинює вивільнення робочої сили. Значно зменшилися використовувані сільськогосподарські угіддя в господарствах суспільного сектора, скоротилися посіви всіх сільськогосподарських культур, і, зокрема традиційних для Закарпаття трудомістких культур, таких, як тютюн та овочі.

Такі тенденції характерні і для галузей тваринництва, оскільки за останні роки чисельність великої рогатої худоби, свиней, овець та птиці, в

господарствах суспільного сектора області скоротилася. Як наслідок, нормативна трюдозайнятість у галузях тваринництва скоротилася з 8,2 тис. чоловік в 1990 році до 1,8 тис. чоловік в 1999 році або майже в 4,5 рази.

На зайнятість сільських трудівників негативно вплинуло і припинення функціонування підсобних промислових виробництв сільгоспідприємств. В аграрних господарствах області, з метою створення нових робочих місць, подолання сезонності аграрної праці, забезпечення додаткової робочої сили на період масових робіт, одержання прибутків для часткового покриття більш високого рівня затрат на виробництво продукції в галузях рослинництва і тваринництва, насамперед в гірських умовах, діяло ряд промислових виробництв по переробці сільськогосподарської сировини, випуску товарів народного споживання. Нині, майже всі підсобні промисли бездіють, робочі місця пустують.

Отже, аналіз підтверджує, що загальною регіональною тенденцією зайнятості працездатного сільського населення в аграрному секторі є скорочення сфери прикладання праці. Разом з тим, під впливом ряду негативних факторів розглянутих вище, а також позитивного фактору – реформування власності, процес прикладання сільської праці зміщується в приватний сектор аграрного господарювання, який охоплює: особисті підсобні господарства населення, селянські (фермерські) господарства, господарства орендарів, кооперативи, колективне городництво і садівництво, аграрний бізнес та інші види сільського підприємництва.

Література

1. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (випуск 3). / За ред. П.Т.Саблука та ін. К.:ІАЕ,1999.
2. Гладій М.В. Використання виробничо-ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки України (питання теорії, методології, практики). – Львів,1998.
3. Економіка Закарпаття. Статистично-аналітичний збірник. – Ужгород, 1998.
4. Населення Закарпатської області. Збірник демографічної статистики. – Ужгород,1998.
5. Соціальні проблеми становлення сільської родини в умовах розбудови незалежної України.//К.: Академпрес,1998.
6. Статистичний щорічник України за 1998 рік./ Держкомстат України. – К.: Техніка, 1999.